

K problematike teoretického vymedzenia faktorov hospodárskeho vývoja národnej ekonomiky

To the problems of theoretical determination of economic development in national economy

Ivan Prachár¹

Abstrakt

Tento príspevok vyslovuje záver, že jestvuje úzka súvislosť medzi ekonomickými krízami na jednej strane a hospodárskou politikou na druhej strane. Táto súvislosť sa predovšetkým prejavuje v tom, že krízy sa určujúcou mierou podieľajú na vzniku hospodárskej politiky. A ako ukazuje historická skúsenosť, krízy sa podieľajú nielen na vzniku hospodárskej politiky, ale i striedaní dvoch, doteraz azda základných foriem hospodárskej politiky. Súčasne možno vysloviť záver, že s týmito typmi hospodárskej politiky sú úzko spojené dva protikladné modely bezkrízového ekonomického rastu, ktoré možno označiť za akési jadro nielen tej či onej hospodárskej politiky, ale i udržateľného rastu.

Kľúčové slová: Faktory ekonomického vývoja, cyklický vývoj, dlhodobý vývoj, národná ekonomika

JEL classification: O11

Abstract

This paper pronounces the conclusion, that there is tight connection between economic crisis on the one side and economic policy on the other side. This connection manifests the first of all in the fact, that crises are the main cause of the existence of economic policy. And as historical experience shows, the economic crises are the cause of

¹ Ing. Ivan Prachár CSc., PÚ SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, prognapr@savba.sk
Príspevok je vypracovaný v rámci grantu VEGA „Finančná stabilita a udržateľnosť hospodárskeho rastu Slovenska v podmienkach globálnej ekonomiky“, registrované číslo projektu 2/0160/13. Autor pracuje na tretinový úväzok.
September 2013

the alternation of two perhaps basic forms of economic policy. Beside that it is possible to pronounce the conclusion, that with these types of economic policy are tightly connected two opposed free-crises models of economic growth, which can be marked not only as a core of mentioned economic policies, but of sustainable economic growth as well.

Keywords: factors of economic development, cyclical development, long-term development, national economy

JEL classification: JEL O11

1. Úvod

Vymedzenie faktorov hospodárskeho vývoja národnej ekonomiky v tomto príspevku bude prebiehať vo viacerých krokoch.

Obsahom prvého kroku je dvojaké rozlíšenie predmetných faktorov. V prvom rade sa tu členia faktory hospodárskeho vývoja na osobitné národné faktory na jednej strane a globálne faktory na druhej strane. To umožňuje rozlíšiť medzi globálnym hospodárskym cyklom na jednej strane a národným hospodárskym cyklom na druhej strane, ktoré rozlíšenie je kľúčovým pre riešenie predmetného projektu. Umožňuje sa ním skúmať hospodársky vývoj národnej ekonomiky nielen samostatne, z hľadiska národného hospodárskeho cyklu, ale i v spojitosti s globálnymi podmienkami, vo vzťahu ktorých globálny cyklus zohráva ústrednú úlohu v pôsobení globálnej ekonomiky na národnú ekonomiku. Zobrazenie hospodárskeho vývoja ako periodicky opakujúcej sa krivky, ktoré bude zahŕňať vplyv globálnych podmienok na hospodársky vývoj slovenskej ekonomiky, je ústredným a finálnym cieľom (rok 2016) autora tohto príspevku v rámci predmetného projektu VEGA.

Druhým kľúčovým vymedzením predmetných faktorov je rozdiel medzi periodicky fluktuujúcou zložkou hospodárskeho vývoja, tzv. cyklickou krivkou a bázickou (čiže dlhodobou) krivkou hospodárskeho vývoja. Toto rozlíšenie umožňuje zobraziť hospodársky vývoj národnej a globálnej ekonomiky ako periodicky sa opakujúcu krivku, ktorá fluktuje okolo dlhodobého trendu (bázickej krivky) hospodárskeho vývoja. Vzťah medzi oboma krivkami by mal byť predmetom skúmania takisto v nasledujúcich rokoch.

V súvislosti s bázickou, dlhodobou krivkou hospodárskeho vývoja je účelné pripomenúť spor o cyklickú povahu bázickej krivky hospodárskeho vývoja. Teória cyklickej povahy dlhodobého vývoja je známa ako Kondratievove dlhé cykly. Teóriu necyklickej povahy dlhodobého vývoja vypracoval Trocký.

Vyššie uvedená klasifikácia faktorov z hľadiska krátkodobej (cyklickej) a dlhodobej (necyklickej) zložky hospodárskeho vývoja otvára problém výskumu príčin periodicky sa opakujúcej fluktuujúcej zložky hospodárskeho vývoja na jednej strane a tzv. bodov obratu v dlhodobej zložke hospodárskeho vývoja na druhej strane.

Body obratu v dlhodobom vývoji prichádzajú do úvahy tak v prípade cyklickej ako i acyklickej povahy dlhodobého vývoja. Ak predpokladáme jeho cyklickú povahu, potom body obratu sú určované nie vonkajšími podmienkami ekonomického vývoja, ale jeho vnútornými podmienkami. V prípade necyklickej povahy dlhodobého vývoja body obratu v dlhodobom vývoji sú určované vonkajšími ekonomickými podmienkami. V tomto príspevku sa predpokladá, že fluktuácie vývoja sú krátkodobej povahy a ich priemer je dlhodobej povahy.

Úvod k tomuto príspevku predstavuje v prvom rade základnú predstavu o rámci riešenia za celé plánované výskumné obdobie projektu. Z úvodu, ale i názvu príspevku vyplýva, že predmetom skúmania sú všeobecné faktory hospodárskeho vývoja. Ich konkretizácia na podmienky slovenskej ekonomiky bude predmetom riešenia v nasledujúcich obdobiach výskumu.

2. Necyklická verzus cyklická povaha dlhodobého vývoja

Aj keď vzhľadom na existujúci súčasný stav globálnej ekonomiky vystupujú do popredia predovšetkým krízy a problémy spojené s oživením národných ekonomík a globálnej ekonomiky, ktoré sa všeobecne začleňujú medzi krátkodobé, dočasné prejavy hospodárskeho vývoja, okrem nich možno rozlišovať dlhodobý vývoj a jeho faktory. Význam dlhodobých faktorov (alebo aj zákonov, či zákonitostí) spočíva v tom, že vysvetľujú tie zmeny v hospodárskom vývoji, ktoré nie sú dočasnej, ale dlhodobej povahy. V podstate ide o to, že počas strednodobého hospodárskeho cyklu možno odlíšiť ekonomické veličiny, ktoré sú určované inými faktormi, než sú určované ich priemery: napr. trhové ceny tovarov, ktoré fluktuujú okolo ich dlhodobého priemeru, sú určované pomermi ponuky a dopytu. Avšak v prípade ich priemeru to tak nie je. Ich priemery sa určujú nezávisle od pomerov dopytu a ponuky. Pozri napr. „Tradične sa v ekonomickej literatúre hospodársky cyklus (čiže striedanie fáz expanzie a recesie) chápe ako výkyvy reálneho hrubého domáceho produktu okolo dlhodobo rastúceho trendu vývoja potenciálneho produktu. Rast potenciálneho produktu závisí predovšetkým od rastu kapitálu a od technologického pokroku. Na druhej strane, kolísanie ekonomickej aktivity, teda výkyvy reálneho hrubého domáceho produktu okolo potenciálneho produktu, sú ovplyvňované dopytovými a ponukovými šokmi.“ (Matoušková Eleonóra: Teória hospodárskeho cyklu od 30. rokov 20. storočia, Ekonomické

rozhľady ročník 38/2009, 1/2009) V prípade pracovnej teórie hodnoty sú priemerné ceny určované hodnotou, spoločensky nutným množstvom práce na ich výrobu, resp. výrobnými cenami, charakterizovanými priemernou mierou zisku. To znamená, že každá trhová cena je zložená z fluktuácie, odchýlky trhovej ceny od hodnoty, resp. odchýlky od výrobnéj ceny na jednej strane, a hodnoty resp. výrobnéj ceny na druhej strane. Tieto zložky nepodliehajú vplyvu rovnakých faktorov. Jedna zložka (trhová cena) je určená mechanizmom trhu, druhá zložka (výrobná cena) produktivitou práce, ktorá nie je mechanizmom trhu, a ani nepodlieha fluktuácii, ale skôr zostupnému trendu, vyplývajúcemu z dlhodobu rastúcej produktivity práce.

Napriek tomu, že strednodobé ekonomické cykly sa periodicky opakujú², sú značne modifikované dlhodobými (necyklickými) tendenciami a niektoré z týchto cyklov svojim historickým významom pre hĺbku a dĺžku kríz a pre hĺbku a dĺžku boomov, ktoré sú ich súčasťou, sa od normálneho (ideálneho) cyklu značne odlišujú. Medzi uznávané a najčastejšie uvádzané modifikácie ekonomického strednodobého cyklu patrí predovšetkým globálna hospodárska kríza, ktorá nastala v rokoch 1929 až 1933, známa ako Veľká depresia, ďalej boom po druhej svetovej vojne ukončený krízou v roku 1968 (1973), ale i napríklad posledná svetová kríza v roku 2007 až 2008, nazývaná ako Veľká recesia. Z uvedeného je zrejmé, že vymedzenie dlhohodobej zložky hospodárskeho vývoja na rozdiel od fluktuácií, čiže cyklickej formy vývoja, dovoľuje rozlíšiť vplyvy (faktory), ktoré modifikujú samotnú javovú podobu ekonomických cyklov. Medzi faktory, ktoré modifikujú ekonomické cykly, možno začleniť - okrem dlhodobých trendov, charakteristických pre kapitalistickú ekonomiku, akou je rast produktivity práce a s ním spojená klesajúca tendencia miery zisku – napr. samotnú hospodársku politiku.³ Hospodárskej politike, ako je známe, sa napr. pripisuje vznik stagflácie 1970-tych rokoch, čiže praktické spojenie rastu inflácie s rastom nezamestnanosti, spojenie ktoré, ako vieme, keynesiánska teória inflácie a nezamestnanosti teoreticky vylučuje.

Ako bolo konštatované, v súvislosti s dlhodobým vývojom predmetom sporu medzi ekonómami je, či i počas dlhého obdobia, trvajúceho zhruba 50 rokov, existujú takisto empirické fluktuácie, aké sú pozorovateľné v prípade hospodárskeho cyklu od roku 1825.

² Strednodobým cyklom sa tu rozumie 7 až 10 ročný cyklus, označovaný v anglickej literatúre ako business cycle, ale tu tiež ako hospodársky, resp. ekonomický cyklus. Tieto strednodobé cykly sú pozorovateľné od roku 1825. Predpokladá sa tu, že cyklické krízy majú rovnakú príčinu.

³ Medzi vonkajšie faktory, modifikujúce hospodársky cyklus, sa začleňujú technologické, politické a vojnové faktory, ktoré sú acyklické a jedinečné pre každý cyklus: „Žiadne dva priemyselné cykly (vo svetovej ekonomike), rovnako ako žiadne dve snehové vločky, nie sú presne rovnaké. Každý priemyselný cyklus je ovplyvnený mnohými faktormi necyklickej povahy. Tieto zahŕňujú technologické, politické a vojnové faktory, ktoré sú jedinečné pre každý cyklus.“ (Williams, Sam: The Phases of industrial cycle, A critique of crisis theory)

Podľa Kondratieva i v dlhom období (zhruba trvajúcim 50 rokov) možno objaviť empirickú existenciu opakujúcich sa cyklov, zložených zo vzostupnej a zostupnej fázy, obsahujúce podmienky prechodu z jednej fázy do druhej, ako je to v prípade strednodobého cyklu. V tom prípade spomenutý faktor - produktivita práce - by bol nie necyklickej, ale cyklickej povahy.⁴ Pozri tiež: „V rámci rozvoja novej klasickej makroekonómie vzniká principiálne nová teória, ktorej predstavitelia vidia príčinu vzniku hospodárskeho cyklu na strane ponuky. Hospodárske cykly sú podľa nich spôsobené exogénnymi ponukovými šokmi, predovšetkým významnými technologickými zmenami, ktoré spôsobujú výkyvy agregátnej produktivity. V takom prípade ide vlastne o kolísanie samotného potenciálneho produktu, a nie o výkyvy reálneho hrubého domáceho produktu okolo rastúceho potenciálneho produktu.“ (Matoušková Eleonóra: Teória hospodárskeho cyklu od 30. rokov 20. storočia, Ekonomické rozhľady ročník 38/2009, 1/2009) Podľa tohto prameňa hlavnými predstaviteľmi tejto teórie sú ekonómovia Finn Kydland, Edward Prescott, John Long Jr. a Charles Plosser.

Z uvedeného vyplýva zvláštna situácia, v ktorej sa ocitá ekonomická teória. V prípade strednodobého hospodárskeho cyklu s jeho 7 až 10 ročným trvaním sa považuje jeho existencia za preukázanú. Avšak Kondratievove dlhé vlny alebo cykly - na rozdiel od hospodárskych cyklov, ktorými sa tu označujú cykly, trvajúce 7 až 10 rokov - nie sú empiricky dokázané.⁵ Ukazuje sa teda, že ekonomická teória (pravda, nielen v jej prípade) sa ocitla v situácii, kedy treba rátať s tým, že môže nielen popierať existenciu existujúceho každodenného javu⁶ a tak prekážať jeho vysvetleniu, ale tiež dokazovať neexistujúce ako existujúce, a tak vysvetľovať niečo, čo neexistuje.⁷ V dôsledku toho podľa Sorosa „Otvorenú spoločnosť ... ohrozuje nielen potenciálna hospodárska kríza, vyplývajúca z neadekvátnych teoretických nástrojov trhového fundamentalizmu, ale trhový fundamentalizmus ju ohrozuje aj „nepravdivým vysvetľovaním funkcie trhu a tým, že mu pripisuje prehnane veľkú úlohu“ (citované podľa Sťahel Richard: Niektoré reflexie pojmu ekonomickej krízy, Filozofia, Roč. 60, 2005, č. 3).

⁴ Produktivitu práce zahrňuje medzi cyklické faktory, vysvetľujúce dlhodobé cykly, pohybujúce sa vo forme vln, i Schumpeter v jeho teórii hospodárskeho vývoja.

⁵ Tým nie je povedané, že sa v historickom vývoji nevyčleňujú dlhé obdobia. Predmetom sporu však nie je existencia dlhých období, ale ich cyklická alebo acyklická povaha.

⁶ Medzi každodenné javy patrí napr. to, že produkt je tovarom, že tovary majú cenu, že tovar A je drahší než tovar B, že tovary sa kupujú a predávajú za peniaze, trhové ceny oscilujú okolo ich priemeru, trhové ceny všetkých tovarov od určitej doby neprestajú, i keď nie rovnako, rastú, že nezamestnanosť rastie a trhové ceny stúpajú hore, namiesto toho, aby podľa keynesiánskej teórie klesali, atď.

⁷ Pravda, spor o existenciu dlhodobých (nielen 50 ročných, ale i oveľa dlhších) cyklov nie je v ekonomickej teórii jediným prípadom, kedy sa táto teória usiluje dokazovať existenciu neexistujúceho alebo neexistenciu existujúceho. Spor o existenciu nejstávajúceho alebo neexistenciu stávajúceho existuje v oveľa elementárnejších otázkach, ktoré sú predmetom ekonomickej teórie, ako je napríklad hodnota, peniaze alebo cena.

Doteraz uvedené vymedzenie pojmov nám umožňuje urobiť prvý krok v bližšom špecifikovaní podmienok udržateľnosti ekonomického rastu. Jeho udržateľnosť sa týka nielen krátko, ale aj dlhého obdobia a súčasne by mala táto udržateľnosť určitým spôsobom modifikovať ekonomický cyklus a to vo vzťahu k priemernému, to jest ideálnemu cyklu. Modifikácia by mala nastať v skrátaní a v zmiernení zostupnej časti hospodárskeho cyklu v porovnaní so zostupnou fázou ideálneho hospodárskeho cyklu na jednej strane, a v predĺžení a prehĺbení vzostupnej časti hospodárskeho cyklu v porovnaní so vzostupnou fázou ideálneho cyklu. Vymedzenie ideálneho cyklu pozri v (Williams, Sam: The Phases of industrial cycle, A critique of crisis theory), kde zdôvodňuje potrebu vymedziť ideálny cyklus nasledovne: „... je dôležité pochopiť ako a prečo sa priemyselné cykly až natoľko odlišujú. Ale predtým než to môžem urobiť, musím najprv začať s typickým priemyselným cyklom, abstrahovať od všetkých osobitých vlastností, ktoré spôsobujú, že jednotlivé priemyselné cykly sa odlišujú. Iba keď pochopíme typický priemyselný cyklus, budeme schopní vysvetliť ako a prečo konkrétne priemyselné cykly sa odlišujú od normy.“

Ukazuje sa teda, že pri vymedzení ekonomického rastu a teda aj udržateľného ekonomického rastu, treba vziať do úvahy nielen jeho dlhodobú povahu, ale i jeho cyklickú povahu.

Treba tu poznamenať, že v ekonomickej teórii sa zväčša nerozlišuje medzi tou vzostupnou fázou hospodárskeho cyklu, počas ktorej sa výroba odráža od dna a dosahuje úroveň výroby z predchádzajúceho cyklu, označovaná ako depresia alebo stagnácia, a tou fázou vzostupu cyklu, počas ktorej úroveň výroby prekračuje jej úroveň z predchádzajúceho cyklu. Jedine vďaka tejto fáze rastu výroby, počas ktorej výroba v aktuálnom cykle prekračuje úroveň výroby z predchádzajúceho cyklu, je rast výroby spojený s rozšírenou reprodukciou. Dlhodobá neschopnosť obnoviť úroveň niektorých výrob (okrem iných napr. poľnohospodárskej výroby) v transformujúcich sa ekonomikách (prakticky od uskutočnenia ich transformácie až doteraz) patrí medzi základné prekážky uskutočnenia ich dlhodobo udržateľného rastu. U týchto výrob je po ich hlbokom poklese charakteristická stagnácia a nie rozšírená reprodukcia. Je to tak preto, že počas ekonomického cyklu u týchto výrob sa ich úroveň znižuje počas období kríz, avšak namiesto toho, aby ich úroveň vždy rástla na nové ekonomické úrovne, keď sa obnoví ekonomický rast, tieto nové úrovne sú pre ne nedostupné. To isté možno pozorovať napr. v prípade zamestnanosti, ktorá pri obnovenom raste výroby namiesto rastu v skutočnosti klesá. Ukazuje sa, že sa tu objavuje typ cyklu, kedy pokles výroby alebo iného ukazovateľa, ku ktorému dochádza počas zostupnej fázy cyklu (krízy alebo recesie), je väčší než rast, ku ktorému dochádza počas vzostupnej fázy

cyklu. Máme tu teda jav, kedy vzostupná fáza cyklu nie je schopná kompenzovať svojim rastom pokles výroby, ku ktorému dochádza počas zostupnej fázy cyklu.

Ukazuje sa tiež, že kým vonkajšie faktory - ktoré sú spravidla tiež dlhodobými faktormi, sú schopné modifikovať viaceré po sebe idúce strednodobé cykly (názov, ktorý tu používam pre 7 až 10 ročné cykly), a dať im tak úplne jedinečnú podobu, v dôsledku čoho jednotlivé cykly prestávajú byť podobné ako vajce vajcu - krátkodobé podmienky hospodárskeho vývoja (a fluktuácie takými sú) nie sú schopné nahradiť svojim účinkami dlhodobé podmienky. Je to zrejmé v prípade už spomenutého vzťahu medzi trhovou cenou a výrobnou cenou. Pokiaľ výrobca nie je schopný dlhodobo znižovať trhovú cenu na báze výrobných cien, zníženie trhovej ceny, ktoré má povahu fluktuácie a ako také sa nezakladá na výrobných cenách, musí byť pre neho ničivé.

To isté platí i o mzde. Dnes už nielen pre tranzitívne, ale i vyspelé krajiny. Pokusy dlhodobo stláčať mzdy pod hodnotu pracovnej sily a na tom zakladať konkurenciu na svetovom trhu nutne vedú k dlhodobému zaostávaniu v raste produktivity práce.

3. Etapy dlhodobého vývoja po druhej svetovej vojne (a s nimi spojené modifikácie ekonomického cyklu)

Ekonomický vývoj, ktorý nasledoval po druhej svetovej vojne možno charakterizovať štyrmi svojimi prejavmi a obsahom odlišnými etapami.⁸ Pravda, nejde tu o popis týchto etáp, ale o ich hlavné tendencie vo vývoji spoločenského produktu (za ktorý sa spravidla považuje HDP) na jednej strane a zamestnanosti, resp. nezamestnanosti, na druhej strane.

Prvé obdobie medzi rokom 1948 až 1968 (resp. 1973) charakterizovali priaznivé ekonomické podmienky pre ekonomický rast, ktoré sa premietli do relatívne vysokých temp ekonomického rastu a nízkych úrovní nezamestnanosti. V jazyku hospodárskeho cyklu povedané, počas tohto obdobia vzostupnej fázy strednodobého cyklu významne dominovali nad jeho zostupnými fázami.

Doteraz historicky najúspešnejšie obdobie vývoja svetovej kapitalistickej ekonomiky bolo veľkým prekvapením. A to preto, že sa po druhej svetovej vojne skôr očakávalo zopakovanie histórie z obdobia po prvej svetovej vojne, kedy po nej nastúpilo obdobie hlbokého stagnácie, ekonomicky vyúsťujúce do Veľkej depresie a vrcholiace druhou svetovou vojnou. Tak ako nečakane nastala prosperita, takisto jej ukončenie – násilne uskutočnené prostredníctvom krízy, ktorá sa jej účinkami značne priblížila ku kríze v roku 1929 až 1933 – sa dialo v rozpore s očakávaniami teórie a praxe.

⁸ Vymedzenie týchto etáp pozri vo Williams Sam: About me and this blog, January 5, 2009

Po dlhom období prosperity nastupuje **obdobie druhé**, ktoré pre jeho charakteristické znaky je pomenované ako obdobie stagflácie⁹, obsahom ktorého je stagnácia a inflácia, **vymedzené rokmi 1968 až 1982.**

Krízy, ktoré vznikli v tomto období, a to v rokoch 1974-75 a potom v rokoch 1979-82, sa odlišovali od kríz, ktoré nastali pred druhou svetovou vojnou tým, že počas nich existujúci pokles výroby a rast nezamestnanosti bol sprevádzaný namiesto všeobecného klesania trhových cien tovarov ich všeobecným rastom. Charakteristickou reakciou v cenovej oblasti počas krízy nebol obvyklý pokles cien, ale ňou bola inflácia. Mechanizmus ekonomického cyklu, ktorý charakterizovalo od roku 1825 až do druhej svetovej vojny striedanie všeobecného vzostupu cien počas vzostupnej fázy cyklu so všeobecným zostupom cien počas zostupnej fázy cyklu, už neplatil. Ich striedanie prestalo byť charakteristikou hospodárskeho cyklu. Deflácia sa v podstate z hospodárskeho cyklu vytratila, a nahradila ju trvalá inflácia. Charakteristickým rysom cyklu sa stali neprestajne viac či menej rastúce trhové ceny, ktorých rast nesúvisel s fluktuáciami, ale s necyklickými faktormi, predovšetkým s hospodárskou politikou.

Pokusy znovu obnoviť povojnový boom keynesiánskymi metódami počas 1970-tych rokov zlyhali. Tieto metódy už prestávajú byť v tom období dominujúcim nástrojom hospodárskej politiky. Namiesto nich a v reakcii na ne kľúčové miesto v hospodárskej politike nadobúda neolibelárna monetárna hospodárska politika, vychádzajúca z teórie Friedmana.

Podstatou stagflácie je, že inflácia sa spája so zostupnou fázou cyklu. Avšak keynesiánska teória predpovedá inflačný rast cien až vtedy, keď sa začína dosahovať plná zamestnanosť a spolu s tým stúpajú i mzdy a nie keď rastie nezamestnanosť a mzdy klesajú. To, čo zaskočilo keynesiánsku teóriu, bolo, že inflácia sa zvyšuje napriek tomu, že mzdy klesajú. Zvyšovanie cien pri klesajúcich mzdách protirečí keynesiánskej teórii, podľa ktorej znižovanie miezd v dôsledku klesania zamestnanosti má ceny znižovať a zvyšovanie miezd v dôsledku zvyšovania zamestnanosti má ceny zvyšovať.

Pravda, vzťah medzi mzdami a cenami (hodnotou) je kľúčovým prvkom nielen Keynesovej teórie ceny a zamestnanosti, ale bola kľúčovým prvkom teórie pracovnej hodnoty klasickej politickej ekonómie, jej predstaviteľov Smitha a Ricarda. Obaja predstavujú protikladné riešenie vzťahu medzi mzdami a hodnotami. Kým podľa Smitha hodnoty tovarov sú určované mzdami, Ricardo vysvetľuje tento vzťah na základe pracovnej teórie hodnoty, ktorú v tomto prípade Smith opustil. Vychádzajúc z tejto teórie dokazuje v jeho práci „Zásady

⁹ „Teraz máme to najhoršie z dvoch svetov – nielen infláciu na jednej strane alebo stagnáciu na druhej, ale obe spolu. Máme situáciu typu „stagflácia““. (Iaen Mac Leod, Wikipedia); v tejto súvislosti môžeme tiež pripomenúť Phillipsovú krivku, ktorá opisuje závislosť medzi zmenou nominálnych miezd (resp. infláciou) a nezamestnanosťou.

politickej ekonómie a zdaňovania“, že mzdy neurčujú hodnotu tovaru, ale ich zvyšovanie znižuje zisky a ich znižovanie zvyšuje zisky.¹⁰

Obnovenie stability, stratenej počas stagflačného obdobia, nastáva vo svetovej kapitalistickej ekonomike **počas tretieho obdobia**, pomenovaného **Great Moderation**, ktoré **začína rokom 1982 a končí v roku 2006**.

Stabilita v uvedenom období spočívala, zdá sa, ani nie tak v oblasti dlhodobého hospodárskeho rastu ako skôr v oblasti fluktuácií, ktoré vyplývajú zo striedania zostupných a vzostupných fáz hospodárskeho cyklu. Tieto fluktuácie v tomto treťom období v porovnaní s predchádzajúcim obdobím stagflácie značne poklesli. Zmiernenie fluktuácií v oblasti kolísania hrubého domáceho produktu a inflácie, zdá sa, však nestačilo k tomu, aby sa obnovili úrovne ekonomického rastu, dosahované v období prosperity, ktorá charakterizovala hospodársky vývoj v prvom období po druhej svetovej vojne. Napriek zmenšeniu fluktuácií počas obdobia, ktoré vystriedalo obdobie stagflácie, hospodársky rast počas tohto tretieho obdobia zaostal za hospodárskym rastom, ktorý bol dosiahnutý počas ekonomického rozmachu v prvom povojnovom období. Rast, ktorý dosiahli vyspelé kapitalistické ekonomiky v prvom povojnovom období, sa ukazuje pre ne ako nedosiahnuteľný.

Avšak napriek tomu, že miera inflácie v období great moderation klesala, vzostupný chod cien, nezávislý od hospodárskeho cyklu a ako taký majúci sekulárny charakter, sa doteraz nikdy úplne nezastavil. Tak ako počas prvého povojnového obdobia prevážilo presvedčenie, že sa tvorcom hospodárskej politiky podarilo nájsť nástroj na vyhnutie sa ekonomickej kríze, i počas tretieho povojnového obdobia prevážilo presvedčenie, že sa podarilo nájsť nástroje, i keď nie na vyhnutie sa ekonomickej kríze vôbec, ale nástroje na to, ako sa vyhnúť ťažkým krízam. Neustranné analýzy uvedených období však ukazujú, že na rozdiel od prvého obdobia, počas ktorého sa darí mzde zachovať svoj podiel na novovytvorenej hodnote, v nasledujúcich obdobiach, najmä však počas obdobia zmiernenia fluktuácií, dosiahnutá monetárna stabilita sa v podstate uskutočňuje na úkor pracujúcej triedy, o čom svedčia prvé pokusy absolútne znižovať nominálne mzdy. Monetárna stabilita sa opiera okrem iného o dlhodobé stláčanie ceny pracovnej sily pod jej hodnotu, ktoré sa počas druhého a najmä tretieho obdobia stupňuje. V tejto súvislosti sa hovorí o demontáži sociálneho štátu, pozri (Sťahel Richard: Niektoré reflexie pojmu ekonomickej krízy, Filozofia,

¹⁰ U Ricarda trh nevystupuje ako obmedzenie pre akumuláciu kapitálu, ale jedine zisk a jeho obmedzenie mzdami. „Nemožno teda v krajine akumulovať takú sumu kapitálu, aby sa nedala produktívne vynaložiť, dokiaľ v dôsledku rastu cien nevyhnutných životných potrieb nestúpnu mzdy tak vysoko, a teda na zisk z kapitálu zostane tak málo, že prestane podnet na akumuláciu.“ (Ricardo David: Zásady politickej ekonómie a zdaňovania, Nakladateľstvo Pravda 1980, Kapitola XXI. Účinky akumulácie na zisk a úrok). Str. 351. „... nejestvuje nijaká hranica dopytu a nijaká hranica používania kapitálu, pokiaľ prináša zisk, a ... bez ohľadu na hojnosť kapitálu jedinou skutočnou príčinou poklesu zisku je zvýšenie miezd.“ Detto str. 357)

roč. 60, 2005, č. 3). Nie je tomu inak ani po roku 2007, ktorým sa začala Veľká recesia, najhoršia kríza od rokov 1929-33.

Štvrté obdobie: obdobie od roku 2007 až doteraz

Vznik krízy v roku 2007, ktorá sa svojou hĺbkou začleňuje medzi najťažšie krízy kapitalizmu, ukazuje, že uvedená stabilita, vyjadrená poklesom fluktuácií ekonomických veličín počas obdobia stabilizácie, nenadobudla trvalý charakter a bola len dočasným javom (pozri tab. 1).

Tabuľka 1. Kolísanie hospodárskeho rastu, inflácie a úroveň hospodárskeho rastu

	Kolísanie hospodár. rastu	Kolísanie inflácie	nezamestnanosť	Úroveň hospodárskeho rastu
Povojnový boom	Nízke	Nízke	Nízka	Vysoká
Obdobie stagflácie	Vysoké	Vysoké	Vysoká	Nízka
Obdobie stability	Nízke	Nízke	Vysoká	Nízka
Súčasnú obdobie	Vysoké	Vysoké	Vysoká	Nízka

Poznámka: klasifikácia je vypracovaná autorom príspevku

Z porovnania fluktuácií hospodárskeho rastu a inflácie za jednotlivé obdobia po druhej svetovej vojne možno vidieť, že ich nízka úroveň, ktorá sa pokladá za znak stability, sa spája s protikladnými úrovňami hospodárskeho rastu, keďže ich úrovne v prvom povojnovom období sú nielen značne vyššie než sú úrovne hospodárskeho rastu dosahované v súčasnom období, ale ich úrovne sú vyššie, než úrovne hospodárskeho rastu, ktoré sa dosiahli v každom z posledných troch období. Zdá sa teda, že uvedená stabilita, ktorá sa opiera len o znížené kolísanie, nie je súčasne postačujúcou podmienkou pre dosiahnutie dlhodobého, relatívne vysokého a udržateľného hospodárskeho rastu.

Aby sa ekonomika mohla rozvíjať, reprodukcia výroby sa môže počas negatívnej fázy priemyselného cyklu zužovať, avšak v cykle ako celku - ktorým prechádza reprodukcia a akumulácia kapitálu - musí prevládať rozšírená reprodukcia, čiže každý nasledujúci cyklus, musí dosiahnuť vyššiu úroveň výroby než predchádzajúci cyklus. To je možné preto, lebo jej zväčšenie počas pozitívnej vzostupnej fázy hospodárskeho cyklu je väčšie než jej zmenšenie

počas zostupnej fázy. Ak ekonomická veličina (v tomto prípade výroba) klesá počas cyklu s protikladnými fázami, je jej zväčšenie počas vzostupnej fázy menšie než jej zmenšenie počas krízy. V tomto prípade celkovému cyklu dominuje zúžená reprodukcia.

Súčasný hospodársky vývoj vo viacerých krajinách naznačuje, že zúžená reprodukcia v jednotlivých krajinách v podmienkach globalizácie, za ktorých, ako sa ukazuje, môže sa uskutočňovať rast jednej skupiny krajín na úkor rastu inej skupiny krajín, nie je neobvyklým javom. Kým všeobecný ekonomický rast je možný preto, lebo výroba a trh dlhodobo dosahujú rovnovážny rast, uvedená koexistencia rozšírenej a zúženej reprodukcie je možná preto, lebo výroba predstihuje rast trhu. Za tejto podmienky, keď trh a výroba sa rozchádzajú, netvoria jednotu, ale sa dostávajú do protirečenia, jednotlivé krajiny si môžu udržať rozšírenú reprodukciu (čo je podmienka i pre udržateľný rast) iba ak sú schopné zvyšovať ich podiel na svetovom trhu, čo sa nutne deje pri obmedzenom svetovom trhu na úkor znižovania podielu ostatných krajín.

Nedá sa povedať, že by svetová ekonomika bola dnes tehotná tým typom rastu, ktorý sa uskutočnil počas predĺženého boomu v prvom období po druhej svetovej vojne. Tieto úrovne rastu sa vyspelým kapitalistickým krajinám doteraz nepodarilo zopakovať.

Rozdiely existujú nielen v úrovniach ekonomického rastu, ktoré sa dosiahli počas prvého obdobia na jednej strane a počas ostatných období na druhej strane, ale i v tom, že súčasné dosahované úrovne ekonomického rastu, na rozdiel od prvého obdobia, neumožňujú dlhodobo znižovať nezamestnanosť. „Väčšina analytikov sa domnieva“, konštatuje Beams Nick, „že v nasledujúcich troch rokoch je potrebné medziročné tempo rastu najmenej 2 až 3% na to, aby sa začala znižovať nezamestnanosť, a nie je žiadna nádej, že sa tak stane. (Beams Nick: Five years after the financial crash, global economy continues to weaken, 19 August 2013, wsws)

Jestvujú dva spôsoby, za ktorých môže prebiehať hospodársky rast národnej ekonomiky z hľadiska trhu. Hospodársky rast môže prebiehať v podmienkach nemeniaceho sa svetového trhu prostredníctvom zvyšovania jej podielu na svetovom trhu, alebo môže prebiehať v podmienkach rastúceho svetového trhu. Závislosť hospodárskeho rastu od vývoja trhu, od jeho stagnácie alebo expanzie, znamená, že Sayov zákon trhu, podľa ktorého výroba určuje trh, v podmienkach kapitalistickej výroby neplatí. (Treba však povedať, že k Sayovmu zákonu sa vyjadrovalo viaceró ekonómov a nie vždy iba súhlasne), Mohlo by sa zdať, že postačujúcou podmienkou k expanzii ekonomiky sú rastúce zisky, a ostatné sa dostavuje samo. Avšak podľa analýzy publikovanej vo Financial Times pod názvom „Corporate investment: A mysterious divergence“ (24.7.2013) od Robina Hardinga, v poslednom období podiel čistých investícií na HDP USA činí len 4 percentá outputu, zatiaľ čo

zisky korporácií pred zdanením dosahujú v tom istom období rekordné maximá - viac než 12 percent HDP. To znamená, že vo vzťahu medzi ziskami a investíciami investície nekopírujú vývoj ziskov. Preto veľká časť ziskov sa nepremieňa na kapitál, vchádzajúci do výroby - to jest na nové stroje a výrobné technológie na jednej strane a na novú dodatočnú pracovnú silu na druhej strane - ktorý následne zväčšuje výrobu tovarov a po ich realizácii na trhu zväčšuje zisky, ktoré umožňujú ďalšie nové investície. Súčasne však platí i to, že nie sú to investície, čo zvyšuje zisky, a to preto, lebo pri vysokom podiele zisku podiel investícií je nízky. Zväčšovanie ziskov v USA musí mať iný zdroj, a nie investície do výroby.

Zdá sa, že jednou z odpovedí, ktoré by mohli vysvetliť uvedený rozchod medzi ziskami a investíciami, ktorý nepochybne neplatí len pre ekonomiku USA,¹¹ môže byť deindustrializácia, to jest zmenšovanie podielu materiálnej (priemyselnej) výroby vo vyspelých kapitalistických krajinách na jednej strane, ktoré je neoddeliteľne spojené s novým globálnym vzťahom, a to presunom ťažiska priemyselnej výroby zo Severu na Juh, proces ktorý prebieha v globálnej ekonomike dlhodobo (Williams Sam: „The Implications“ of Paul Baran, Pt 3, A critique of crisis theory).¹²

Znižovanie podielu priemyselnej výroby vo vyspelých kapitalistických krajinách a následný presun tejto výroby z vyspelých do rozvojových krajín môže vysvetliť otázku, prečo sa zmenšuje podiel investícií na HDP v USA. Sám osebe však nevysvetľuje, prečo sa napriek poklesu priemyslu zvyšujú zisky v USA, ktoré očividne nepochádzajú z priemyslu USA.

Najjednoduchšie vysvetlenie "záhadného" rozchodu ziskov a investícií nám dáva teda globalizácia. Vysvetlenie divergencie medzi investíciami a ziskami na báze globalizácie ponúka ('Mysterious Divergence' Between Investment and Profits: A Side Effect of Globalization, <http://www.progressivepolicy.org>):

Globalizácia, ako je uvedené v článku, umožňuje, aby domáce čínske investície do priemyselnej výroby v Číne produkovali zisky v USA.

„Ako to funguje? Predpokladajme, že veľký americký predajca dostáva výrobok od amerického výrobcu. Potom čínsky výrobca investuje 100 miliónov dolárov do čínskej továrne, aby rovnaký výrobok vyrobil za polovičnú cenu (okrem toho za podpory čínskych výdavkov na infraštruktúru).

¹¹ Pri skúmaní tendencií globálnej ekonomiky sa tu opieram o tendencie prebiehajúce v USA preto, lebo predpokladám, že sú všeobecnej povahy, a týkajú sa všetkých kapitalistických krajín.

¹² „Rastú indikácie, najmä od krízy v roku 2007-09, že vedúci predstavitelia amerického kapitalizmu sa stávajú čoraz viac znepokojení de-industrializáciou USA a ich imperialistických satelitov. V poslednej dobe kapitalistické médiá preto hľadajú znaky toho, čo by mohlo tento trend nejako zvrátiť.“ (Williams Sam: „The Implications“ of Paul Baran, Pt 3, A critique of crisis theory)

Keď sa americký obchodník presunie od amerického výrobcu k čínskemu výrobcovi, ktorý predáva za polovičnú cenu, za ktorú predáva americký výrobca, obchodník zarába mimoriadne zisky Všetky tieto mimoriadne zisky účtujú hospodárske štatistiky ako domáce zisky.“

Pravda, uvedená divergencia medzi ziskami a investíciami je možná len za predpokladu monopolu amerického predajcu vo vzťahu k čínskemu výrobcovi. A to preto, lebo tento monopol umožňuje americkému obchodníkovi kupovať výrobok čínskeho výrobcu za trhové ceny, ktoré sú nižšie než výrobné ceny (čo platí i o cene čínskej práce, ktorá je hlboko pod cenou platenou americkému robotníkovi) a na druhej strane mu tento monopol umožňuje predávať výrobok za trhové ceny, ktoré sú vyššie než ich výrobné ceny.¹³ Uvedené oceňovanie spôsobuje, že zisky výrobku, ktorý bol vyrobený v Číne, sa vykazujú v krajine, v ktorej bol tento výrobok spotrebovaný.

Uvedené vysvetlenie divergencie medzi investíciami a ziskami stavia ich vzťah do úplne iných súvislostí, iných, ktoré platia v národnej ekonomike, a iných, kde tento ich vzťah je súčasťou globálnej ekonomiky, ba možno povedať jedným z podstatných vzťahov medzi vyspelými kapitalistickými krajinami na jednej strane a rozvojovými ekonomikami na druhej strane.

Ak skúmame vzťah medzi investíciami a ziskami na úrovni samotnej národnej ekonomiky, nemôže nastať situácia, kedy investície klesajú a zisky rastú, to jest nemôže medzi nimi vzniknúť nepriamo úmerný vzťah. Štandardne sa predpokladá, že so zmenšením kapitálu zisky klesajú a s rastom kapitálu zisky neklesajú, ale absolútne rastú. Čo je teda to nové, čo vnáša do vzťahu medzi investíciami a ziskami v podmienkach globálnej ekonomiky novú situáciu? Skúmanie tohto vzťahu na úrovni národnej ekonomiky ako celku ukazuje, že všetky zisky, ktoré sú vytvorené v národnej ekonomike, sa v nej i realizujú, a teda i privlastňujú, v dôsledku čoho medzi nimi na agregátnej úrovni nevznikajú žiadne rozdiely. Avšak inak je to v globálnej ekonomike. Tu sa stáva predpoklad rozlišovania medzi vytvorenými ziskami na jednej strane a privlastňovanými ziskami na druhej strane pre skúmanie vzťahu medzi investíciami a ziskami podstatný (pozri Smith John: The GDP illusion: Value added versus Value capture, Monthly Review, 2012)

Ktoré podmienky sú nutné k tomu, aby sa vytvorené zisky všeobecne odlišovali od privlastnených ziskov? Predovšetkým je nutné opustiť predpoklad, že trhové ceny tovarov, prostredníctvom ktorých sa zisky privlastňujú, sú totožné s ich hodnotami, s ktorými boli vyrobené. Prakticky totožnosť trhových cien tovarov s ich hodnotami teda znamená, že

¹³ „V roku 2006, 30GB Apple iPod sa predával v maloobchode za 299 \$, zatiaľ čo celkové náklady na výrobu, všetky vynaložené v zahraničí, boli 144,40 dolárov, čo predstavuje hrubú maržu 52 percent“, Smith John: The GDP illusion: Value added versus Value capture, Monthly Review, 2012)

privlastnené zisky sú rovnako veľké ako zisky vyrobené. V tom prípade nie je možné, aby sa objavil rozdiel medzi vytvorenými a privlastnenými ziskami. Avšak za predpokladu rovnosti trhovej ceny hodnote tento rozdiel sa nemôže objaviť nielen na globálnej úrovni, ale sa nemôže objaviť už na úrovni jednotlivého predaja, uskutočňovaného medzi ekonomickými subjektmi, bez ohľadu na to, či ide o transakciu, ktorá sa uskutočňuje vo vnútri národnej ekonomiky alebo vo vzťahu globálnej ekonomiky. Za predpokladu rovnosti trhovej ceny hodnote nie je možné aby prostredníctvom kúpy a predaja nastal presun ziskov medzi stranami tohto ekonomického vzťahu. Situácia sa zmení, len čo sa ukáže, že neplatí neoklasický predpoklad, podľa ktorého trhové ceny sú totožné s hodnotami, ale že platí predpoklad pracovnej teórie hodnoty, podľa ktorej v kapitalistickej ekonomike sú trhové ceny odlišné od hodnôt. V tom prípade realizácia trhovej ceny odlišnej od hodnoty znamená, že u jedného subjektu je ním privlastňovaná hodnota vo forme ziskov väčšia, než je hodnota ziskov ním vyrobená, zatiaľ čo u druhého subjektu je ním privlastňovaná hodnota vo forme ziskov menšia než je hodnota ziskov ním vyrobená. Ekonomická transakcia je tu teda spojená s jednostranným presunom ziskov medzi subjektmi, čo neoklasická teória trhovej ceny - ktorá trhové ceny, prostredníctvom ktorých sa zisky presúvajú, stotožňuje s vyrobenými hodnotami – popiera.

Presun zisku medzi národnými ekonomikami v globálnej ekonomike, ktorý je v podstate totožný s presunom ziskov z krajín s nízkymi mzdami¹⁴ do vyspelých kapitalistických krajín, je kľúčový pre vysvetlenie ich dlhodobých ekonomických rozdielov. Existencia tohto presunu, vyplývajúca z existencie rozdielu medzi privlastňovanými a vyrobenými ziskami, avšak zakrytá stotožňovaním trhových cien s hodnotou, má podstatný význam pre analýzu udržateľnosti ekonomického rastu. A to nielen pre krajiny s podpriemernými mzdami, medzi ktoré patrí i slovenská ekonomika, ale i pre analýzu udržateľnosti ekonomického rastu vyspelých krajín. Ich udržateľnosť sa stáva závislou od udržateľnosti pomerov, ktoré existujú medzi mzdami vyspelých krajín na jednej strane a mzdami rozvojových krajín na druhej strane. Dokladuje to i výrok Stephena Roacha, seniora ekonóma Morgan Stanley, ktorý formuloval aktuálnu požiadavku doby nasledovne: „...zahraničné subdodávky, ktoré získavajú výrobok od pracovníkov v rozvojovom svete s relatívne nízkymi mzdami, sa stávajú čoraz naliehavejšou taktikou prežitia podnikových

¹⁴ „Napriek desaťročiam stagnácie miezd v Spojených štátoch a rastu miezd v Číne je pomer medzi nimi, upravený podľa parity kúpnej sily, aj naďalej veľmi veľký. Jedna štúdia na základe údajov z Národného štatistického úradu Číny odhaduje, že rozdiel medzi nimi v roku 2009 sa pohybuje okolo 16 ku 1, narastajúc na 37 ku 1, ak sa použijú pre porovnanie prevažujúce výmenné kurzy – a práve ony sú podstatné pre US, európske a japonské firmy, (pri ich zvažovaní o tom) či uskutočňovať ich výrobu subdodávkami. Smith John: The GDP illusion: Value added versus Value capture, Monthly Review, 2012

spoločností v rozvinutých ekonomikách." (citované podľa (Smith John: The GDP illusion: Value added versus Value capture, Monthly Review, 2012)

Možno povedať, že presun kapitálu za nízkymi mzdami v rámci globálnej ekonomiky plní tú istú úlohu, ako zohráva nezamestnanosť na úrovni domácej ekonomiky. Jedno i druhé, hrozba presunu kapitálu ako i nezamestnanosť, ktorá sa obvykle s odlivom kapitálu spája, je okrem iného súčasne nástrojom, ktorý vyvoláva tlak na stláčanie miezd pod hodnotu pracovnej sily v domácej ekonomike.¹⁵ Tento dvojaký tlak síce umožňuje obrovsky zväčšiť tvorbu zisku, ale naráža na problém jeho realizácie.

Vráťme sa ešte nakrátko k problému stotožňovania trhovej ceny s hodnotou neoklasickou teóriou. Toto stotožňovanie možno rukolapne ukázať na ukazovateli, nazývanom hodnota pridaná spracovaním, ktorou sa hodnotí ekonomická úroveň jednotlivých krajín.

Neoklasická teória cien predpokladá, že pridaná hodnota sa rovná súčtu príspevkov výrobných faktorov (pôdy, práce a kapitálu) ku tvorbe pridanej hodnoty, čiže sa rovná vyrobenej hodnote. Takto pridaná hodnota je totožná s hodnotou, ktorá je privlastnená prostredníctvom trhových cien. V neoklasickom svete teda neplatí, že jedni si privlastňujú hodnotu menšiu ako vytvorili, a súčasne si druhí privlastňujú hodnotu väčšiu ako vytvorili. Z toho vyplýva, že príspevky ku globálnej pridanej hodnote v prípade vyspelých krajín sa nadhodnocujú a príspevky ku globálnej pridanej hodnote v prípade rozvojových krajín sa podhodnocujú. Štatistikami vykazované ukazovatele, ako napríklad HDP, medzinárodné presuny ziskov totiž nezachytávajú. Už dlhšie sa tak otvára otázka, čo vlastne meria HDP v súčasnej globálnej ekonomike.

Prečo nízke mzdy v rozvojových krajinách nevedú u nich k vysokým ziskom, ale vedú k prenosu ziskov do vyspelých krajín? Ako vysvetlenie do úvahy prichádza predovšetkým monopolné postavenie krajín s vysokými mzdami voči krajinám s nízkymi mzdami, ktoré sa prejavuje v tom, že ovládajú finálne trhy, v dôsledku čoho môžu na nich realizovať

¹⁵ Uvedené tiež vysvetľuje, prečo v krajinách orientovaných na svetové trhy sa často kvôli obštatii v konkurencii uplatňujú politiku znižovania ceny práce pod hodnotu pracovnej sily, v dôsledku čoho sú domáce spotrebné trhy veľmi obmedzené. Ako konštatuje Geist Radovan v článku („Recept na úspech, Pravda, 27.9.2013) zníženie nákladov na mzdy tvorí jadro reforiem v Nemecku, účelom ktorých je posilniť globálnu konkurencieschopnosť nemeckého priemyslu. V tejto súvislosti treba spomenúť tiež tzv. preteky ku dnu (alebo demontáž sociálneho štátu), účelom ktorých je pritiahnúť zahraničný kapitál do domácej ekonomiky. Na možné dôsledky stiahnutia zahraničného kapitálu z krajiny upozorňuje napr. (Sťahel Richard: Niektoré reflexie pojmu ekonomickej krízy, Filozofia, roč. 60, 2005, č. 3) „Po stiahnutí investícií nastáva v takejto krajine prudký prepád životnej úrovne, znehodnotenie vkladov v bankách a investícií vo finančných fondoch, zníženie alebo úplné zastavenie výroby a následná hromadná dobrovoľná nezamestnanosť. Vláda danej krajiny má len minimálne možnosti zabrániť takémuto vývoju. Nasledujú občianske nepokoje, ktoré v niektorých krajinách vyústili až do pádu vlády.“ Pravda, odliv zahraničného kapitálu pozná i slovenská ekonomika.

mimoriadne zisky napriek tomu, že sa na výrobe určenej pre tieto trhy podieľajú oveľa menšou mierou než krajiny s nižšími mzdami.

4. Niektoré otázky periodických kríz

Pod cyklickou krízou, ktorá je súčasťou strednodobého cyklu, trvajúceho sedem až desať rokov, sa spravidla rozumie kríza spôsobená nadvýrobou tovarov¹⁶. Dokazuje to existencia celého radu teórií, ktoré sa napriek ich rozdielom, v podstate zaoberajú tým istým problémom: či môže a ako môže počas ekonomického cyklu výroba vo forme ponuky prekročiť kúpyschopnú potrebu, to jest dopyt.

Uvedené platí i pre dve hlavné teórie hlavného prúdu: pre Keynesovu teóriu, ktorá vychádza z úžitkovej hodnoty tovarov a nachádza príčinu nepredajných tovarov na trhu v nedostatočnom kúpyschopnom dopyte, a pre Friedmanovu teóriu, ktorá vychádza z peňazí a nachádza príčinu nepredajných tovarov na trhu v nedostatku peňazí (obeživa). To, čo sa javí v prvom prípade ako väčšia ponuka produktov ako je po nich dopyt, sa v druhom prípade javí ako väčší dopyt po peniazoch ako je ich ponuka. To, čo sa javí v prvom prípade ako nadbytok tovarov na trhu, sa v druhom prípade javí ako nedostatok peňazí na trhu. Táto dvojakosť je tu preto, lebo predávajúci nielen predáva tovar, ale uskutočňuje tiež dopyt po peniazoch, a kupujúci nielen uskutočňuje dopyt po úžitkovej hodnote tovaru, ktorá je v rukách predávajúceho, ale prináša na trh i peniaze.

Kým v prvom prípade sa teda nerovnosť medzi tovarmi a peniazmi (obeživom) javí na trhu ako nadvýroba úžitkových hodnôt, v druhom prípade sa tá istá nerovnosť medzi tovarmi a peniazmi javí ako nedostatok peňazí v obehu, nedostatok obeživa, ako väčší dopyt po peniazoch než je ponuka peňazí.

Uvedeným vysvetleniam príčiny cyklickej krízy - podľa ktorých príčinou nepredajnosti produkcie na trhu a z nej rezultujúceho poklesu výroby a zamestnanosti, je v jednom prípade nedostatočný dopyt po úžitkovej hodnote a v druhom prípade nedostatočná ponuka peňazí vo forme obeživa - zodpovedajú i ich riešenia prostriedkami hospodárskej politiky. Riešením nedostatočného dopytu, považovaného za príčinu krízy, je v prvom prípade odstránenie tejto príčiny vyrovnaním nižšieho dopytu s vyššou ponukou prostredníctvom dopytu zo strany štátu. Riešením nedostatku peňazí, považovaného za príčinu krízy, je v druhom prípade odstránenie tejto príčiny vyrovnaním nižšej ponuky peňazí s vyšším dopytom zvýšením ponuky peňazí. Obe teórie tým, že sa zakladajú na vyrovnaní pôvodnej nerovnosti, to znamená v prvom prípade na vyrovnaní nižšieho dopytu s vyššou ponukou zvýšením dopytu

¹⁶ Pravda, nie každá nadvýroba vedie ku kríze. Napr. nadvýroba tovarov v pomere k domácejmu trhu sa bežne rieši prostredníctvom zahraničného obchodu. Preto nadvýroba tovarov sa mení na krízu až vtedy, keď sa stávajú presýtenými svetové trhy.

a v druhom prípade na vyrovnaní nižšej ponuky s vyšším dopytom zvýšením ponuky, riešia problém krízy opačne než sa očakáva od riešenia, ktoré sa realizuje prostredníctvom prirodzenej reakcie trhu na túto kľúčovú situáciu, tvoriacu súčasť ekonomického cyklu. V jeho prípade riešením, ktoré poskytuje trh, je kríza, to jest pokles predaja produkcie na trhu a následný pokles výroby tovarov (úžitkových hodnôt) a zamestnanosti atď. Zdá sa teda, že mechanizmus trhu funguje inak než hospodárska politika. Kým trh bez zasahovania vyrovnáva nerovnosť predmetnej ponuky s dopytom v oboch prípadoch kontrakciou väčšej strany na úroveň nižšej strany, čiže krízou, od hospodárskej politiky sa očakáva, že uskutoční ich vyrovnanie prostredníctvom zväčšenia menšej strany na úroveň vyššej strany.

5. Vývoj vzťahu krízy a hospodárskej politiky

Hospodárska politika v kapitalistických krajinách sa vždy vyvíjala pod tlakom a hrozbou ekonomických cyklických kríz. Dokazuje to historicky prvý pád ekonomického liberalizmu, ku ktorému viedla Veľká hospodárska kríza v rokoch 1929 až 1932.¹⁷ Sila keynesiánskej politiky a keynesiánskej teórie spočívala v tom, že sa jej podarilo vytvoriť viac menej všeobecné presvedčenie o tom, že Keynes objavil spôsob, ako sa vyhnúť periodickým krízam, ktoré charakterizujú kapitalistickú ekonomiku od roku 1825.¹⁸ Možno povedať, že sa začína v tej dobe po prvý krát cieľovo formovať hospodárska politika, ktorá usiluje o realizáciu koncepcie (modelu) bezkrízového rastu¹⁹, to jest ekonomického rastu zbaveného cyklických kríz nadvýroby, ktoré – ako ukazuje história - sú schopné sa premeniť z bežných cyklických kríz na ťažké krízy typu Veľkej depresie alebo Veľkej recesie, ktoré sú schopné svojím dopadom na život ľudí ohroziť samotný kapitalistický systém.

Avšak nielen prvý pád ekonomického liberalizmu sa spája s Veľkou hospodárskou krízou (nazývanou tiež Veľká depresia). Spája sa s ňou vznik a nástup keynesianizmu, ktorý nastúpil na miesto liberalizmu. Ekonomická kríza, tento krát tzv. kríza stagflácie, však

¹⁷ „Dôsledkom veľkej hospodárskej krízy bolo aj opustenie politiky ekonomického liberalizmu“. (Sťahel Richard: Niektoré reflexie pojmu ekonomickej krízy, Filozofia, roč. 60, 2005, č. 3)

¹⁸ „No iba od tých čias, keď mechanický priemysel zapustil tak hlboké korene, že mal rozhodujúci vplyv na celú národnú výrobu, až keď vďaka nemu zahraničný obchod začal predstihovať svojim významom vnútorný obchod, až keď sa svetový trh postupne zmocnil rozsiahlych oblastí v Novom svete, v Ázii a v Austrálii, až keď napokon priemyselné národy, ktoré vstúpili na scénu, boli dostatočne početné – až od tohto času sa datujú stále sa obnovujúce cykly, v ktorých striedajú sa fázy trvajú roky a vždy vyúsťujú do všeobecnej krízy, ktorá završuje jeden cyklus a je východiskom nového cyklu. Doteraz je periodické trvanie takých cyklov desať alebo jedenásť rokov, ale niet dôvodu pokladať tento počet rokov za nezmenený. Naopak, zo zákonov kapitalistickej výroby, ktoré sme práve vysvetlili, treba urobiť záver, že je premenlivý a že sa obdobie cyklov bude postupne skracovať.“ (Marx Karol: Kapitál I, str. 642, Nakladateľstvo Pravda, Bratislava 1979)

¹⁹ „Pred veľkou ekonomickou krízou nikto neočakával zasahovanie štátu do sféry ekonomiky. Avšak po kríze v 1930-tych rokoch do konca 1970-tych rokov bola považovaná za jednu z hlavných úloh štátu. Úlohou štátu bolo zabrániť krízam alebo redukovať ich negatívne dôsledky.“ (Sťahel Richard: Niektoré reflexie pojmu ekonomickej krízy, Filozofia, roč. 60, 2005, č. 3)

ukončila i éru keynesianizmu, ktorý dominoval v 1970-tych rokoch. Tak ako sa ukázala nepravdivá liberálna teória v tom, že trhy prirodzene smerujú k rovnováhe, v skúške tiež neobstalo keynesiánske presvedčenie, ktoré vládlo počas prvého povojnového rozkvetu, že zvýšenie výdavkov kapitalistickej vlády môže vždy poskytnúť dostatok "peňažne účinného" dopytu na odstránenie nezamestnanosti, a teda umožňuje prostredníctvom neho vyhnúť sa ekonomickej kríze.

„Keď 1960-te roky uvoľnili cestu 1970-tych rokom, kapitalistická svetová ekonomika vstupovala do obdobia narastajúcej nestability a kríz, osobitne charakterizovaných tzv. „stagfláciou“. Ekonomika U.S. a svetová ekonomika prešli dvomi veľkými krízami, svetovou recesiou v 1974-75 a krízou v 1979-82, a takisto menšou recesiou v 1969-70. Na rozdiel od ekonomických kríz pred druhou svetovou vojnou, tieto krízy boli sprevádzané pokračujúcou infláciou a nie klesajúcimi cenami – defláciou. Každá z týchto kríz začala prudko stúpajúcou infláciou a končila poklesom priemyselnej výroby a masovým prepúšťaním. Keď výroba prudko klesla dolu, inflácia sa trochu zmiernila, ale sa nezastavila.“ (Williams Sam: About me and this blog, A critique of crisis theory, 2009).

Zlyhanie deficitného financovania a peňažnej expanzie, od ktorých sa očakávalo obnovenie bezkrízového rastu z prvého povojnového obdobia, vyústili do krízy nazývanej stagflačná, kedy sa spojili dohromady inflácia a nezamestnanosť, spojenie ktorých keynesiánska teória nepripúšťala.

Reakcia ekonomického liberalizmu (neoliberalizmu) na vzniknutú situáciu nedala na seba dlho čakať a možno azda očakávať, že spolu s krízou, ktorá začala v roku 2007 a ktorá ukončila obdobie tzv. great moderation, sa prinajmenej otvára možnosť druhého pádu liberalizmu - ak sa už neuskutočňuje – a s tým možné obnovenie prevahy keynesiánstva, ktoré v sebe zahŕňa presadenie sa keynesiánskeho typu hospodárskej politiky, a tým i keynesiánskeho bezkrízového modelu ekonomického rastu. Je známe, že metódy a prostriedky ekonomického liberalizmu sa ako hlavné prostriedky hospodárskej politiky presadili i počas transformácie politického a ekonomického systému bývalých socialistických krajín na kapitalistický systém.²⁰ To len dokazuje, že nie je dosť dobre možné v prípade transformujúcej sa ekonomiky vyhnúť sa hlavným tendenciám, ktoré sú charakteristické a prevládajú v tej ktorej dobe v globálnej ekonomike, osobitne v jej vyspelejšej časti. Zdá sa, že to platí i v prípade modelu trvale udržateľného, čiže bezkrízového, ekonomického rastu.

²⁰ „Pravdepodobne v reakcii na predchádzajúcu absolútnu úlohu štátu v spoločnosti i hospodárstve prijímajú niektoré krajiny bývalého východného bloku idey a hodnoty ekonomického neoliberalizmu omnoho rýchlejšie než krajiny bývalého západného bloku stíhajú opúšťať princípy sociálneho štátu.“ (Stahel Richard: Niektoré reflexie pojmu ekonomickej krízy, Filozofia, roč. 60, 2005, č. 3)

I v tomto prípade sú možnosti voľby vymedzené aktuálnym všeobecným a teda prevládajúcim trendom, a nie fluktuáciami, ktoré tento trend či tendenciu sprevádzajú.

Zdá sa byť pravdepodobné, že koncepcia udržateľného rastu, ktorá sa zakladala na liberalizme a jeho teoretickom predpoklade o prirodzenom smerovaní trhov k ich rovnováhe (čo nie je nič iné než bezkrízový stav), ktorý je azda popri nezasahovaní štátu do chodu kapitalistickej ekonomiky najcharakteristickejším rysom liberálnej teórie, utrpí porážku už druhý krát. Krízy, ktoré sa objavili počas 1990-tych rokov (napr. ekonomická kríza ázijských krajín, transformačná kríza v transformujúcich sa bývalých socialistických krajinách, ekonomická kríza v Mexiku, argentínska ekonomická kríza) a krízy, ktoré sa objavili počas nového storočia, môžu byť signálom nového, v poradí druhého nástupu keynesiánskych politik a ústupu do úzadia súčasného ekonomického liberalizmu.

6. Záver

Možno teda vysloviť záver, že jestvuje úzka súvislosť medzi ekonomickými krízami na jednej strane a hospodárskou politikou na druhej strane. Táto súvislosť sa predovšetkým prejavuje v tom, že krízy sa určujúcou mierou podieľajú na vzniku hospodárskej politiky. A ako ukazuje historická skúsenosť, krízy sa podieľajú nielen na vzniku hospodárskej politiky, ale i striedaní dvoch, doteraz azda základných foriem hospodárskej politiky. Súčasne možno vysloviť záver, že s týmito typmi hospodárskej politiky sú úzko spojené dva protikladné modely bezkrízového ekonomického rastu, ktoré možno označiť za akési jadro tej či onej hospodárskej politiky.

Problematika trvale udržateľného rastu v žiadnom prípade teda nie je nová. Je tomu tak vtedy, ak ňou rozumieme bezkrízový, to jest kríz zbavený, ekonomický rast, ktorý i keď nikdy neexistoval, dávno – odvtedy čo sa začali objavovať cyklické, pravidelne sa opakujúce krízy nadvýroby – tvorí súčasť vedomia prinajmenej predstaviteľov politických strán, ekonomických teoretikov a nositeľov hospodárskej politiky, ak nie všetkých účastníkov ekonomického diania. V každom prípade je zrejmé, že hospodárska politika sa stala jedným z kľúčových faktorov, ktorý významnou mierou dlhodobo modifikuje normálne ekonomické cykly a prostredníctvom nich i doteraz uplatňované modely trvale udržateľného rastu. V ďalšej práci sa zameriam na skúmanie doterajších podstatných modifikácií hospodárskeho cyklu, spôsobených hospodárskou politikou, osobitne na skúmanie jej vplyvu na ekonomické krízy.

Poznámka: Použitá literatúra a zdroje sa nachádzajú v texte.